

ULUSLARARASI BOYUTLARIYLA SASON ERMENİ İSYANLARI

İsmail GÖRGEN

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi
ismailgorgenn@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-6050-3895

Makale Geliş Tarihi: 24.07.2020 **Makale Kabul Tarihi:** 22.10.2020

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: Görgen, İ. (2020). Uluslararası boyutlarıyla Sason Ermeni isyanları. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(46), 499-520.

Öz

Yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin himayesinde barış ve huzur içinde yaşayan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde otoritenin zayıflamasına bağlı olarak ve Fransız İhtilali'nin tüm dünyada yaydığı milliyetçilik akımının da etkisiyle bazı ayrılıkçı faaliyetlere girişmişlerdir. Ermenilerin bu milliyetçi ve ayrılıkçı faaliyetlerini bölgede emelleri olan emperyalist devletler de desteklemiştir. Osmanlı Devleti karşısında batı ittifakının gittikçe güç kazanması üzerine Ermenilerin tarihten gelen güçlünün yanında yer alma eğilimleri bir kez daha kendini göstermiştir. Böylece bazı devletlerin desteğini arkasına alan Ermeniler, bağımsız büyük Ermenistan hayali doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlara başlamışlardır. Bu isyanlar daha ziyade Anadolu'nun doğusunda baş göstermiştir. Bölgede yaşanan ve dış ülkelerce desteklenen en önemli isyanlardan biri de Sason'da çıkan isyanlardır.

Ermeni isyanlarının Doğu Anadolu'daki en etkili noktalarından birini oluşturan 1894 ve 1904 Sason İsyanları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Söz konusu çalışmada bir taraftan dönemin büyük devletlerinin Sason olaylarındaki tutumlarına ve Ermeni çetelerinin faaliyetlerine değinilirken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin isyanlar karşısındaki tutumu ele alınmıştır. Konu, Osmanlı arşiv belgeleri, hatıralar, resmi yazışmalar, çeviriler, basın ve telif eserlerden yararlanılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sason İsyanları, Ermeniler, Osmanlı Devleti

SASUN ARMENIAN EVENTS WITH INTERNATIONAL DIMENSIONS

Abstract

The Armenians, who lived in peace and tranquility under the auspices of the Ottoman Empire for centuries, engaged in some separatist activities due to the weakening of authority in the Ottoman Empire and with the influence of the nationalism spread by the French Revolution all over the world. These nationalist and separatist activities of the Armenians also supported by the imperialist states with ambitions in the region. As the western alliance gained strength in the face of

the Ottoman Empire, the tendency of the Armenians to stand by the stronger who came from the history once again showed itself. Thus, the Armenians who took the support of some states started to rebellion against the Ottoman Empire in line with the dream of an independent great Armenia. These rebellions mostly appeared in the east of Anatolia. One of the most important rebellions supported by foreign countries in the region is the Sasun Rebellions.

The 1894 and 1904 Sasun Rebellions forming one of the most influential elements of the Armenian rebellions in Eastern Anatolia, are the subject of this study. In this study, while addressing the attitudes of the great powers of the period in Sasun events and the activities of the Armenian gangs, the attitude of the Ottoman Empire against the rebellions was discussed. The subject was enlightened by using Ottoman archival documents, memories, official correspondence, translations, press and copyright works.

Keywords: *Sasun Rebellion, Armenians, Ottoman Empire*

Giriş

Ermeniler Osmanlı Devleti'nde yüzyıllarca Türklerle beraber barış içinde yaşamıştır. Fakat Tanzimat ve Islahat fermanlarının hukuki ve siyasi haklar alanında gayr-i müslimlere çeşitli haklar tanınmasını fırsat bilen Ermeniler, Hristiyan dünyasının temsilcisi durumunda olan emperyalist devletlerin sempatisinden ve yardımlarından faydalanarak ekonomik, siyasi, dini ve kültürel alanda teşkilatlanarak devlete karşı faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır (Kodaman, 1986: 24). Ermeniler Doğu Anadolu'da isyan ve faaliyet merkezi olarak seçtikleri yerlerden biri Sason olmuştur. Nitekim Sason isyanları Ermenilerin Anadolu'da ilk isyan çıkardığı yerlerden biri olmuştur.

Ermeni Meselesi, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'da meydana gelen isyanların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bölgede batılı devletlerin yaptığı misyonerlik çalışmaları bu isyanların çıkmasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti topraklarındaki misyonerlik çalışmaları Hıristiyanlığa bağlı Katolik, Ortodoks ve Protestan mezheplerinin yayılması amacıyla 19. Yüzyılın ikinci yarısında başta İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD misyonerleri tarafından yürütülmüş (Öney, 2012: 137-151).

Büyük devletler Osmanlı coğrafyasında misyonerlik çalışmalarında bulunurken Ermeni Piskoposu Mıgırdıç Hrimyan 1858'de Van'da basım ve matbaa teşkilatı kurarak Ardzvik Darono (Muş Kartalı) adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Hrimyan, bir süre sonra Muş piskoposluğuna atanmıştır. Böylece Hrimyan, Ardzvik Darono (Muş Kartalı) adlı gazeteyi matbaasıyla beraber Muş'a taşımıştır. Bu gazete Ermenilerin taşrada çıkardıkları ilk gazete olmuştur. Mıgırdıç Hrimyan, Muş Kartalı gazetesinde yaptığı yayımlarla Ermeni gençliğini kışkırtarak onları isyan etme konusunda bilinçlendirip teşkilatlandırmıştır (Şimşir, 1986: 47). Milli ve dini çerçevede gelişen bu faaliyetler, yeni açılan Ermeni okulları ve

Amerikan-İngiliz-Fransız misyoner okulları tarafından da takviye edilmiştir (Kodaman, 1986: 24).

Osmanlı Devleti'nin hiyerarşik yapısındaki aksaklıklara bir de askeri başarısızlıklar eklenince Ermenilerin isyan kıvılcımları da gittikçe kendini göstermeye başlamıştır. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti yenilince Rusya ile 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak durumunda kalmıştır. Bu antlaşmanın 16. maddesine göre Osmanlı Devleti, Rusya'ya Ermenilerle ilgili birtakım ıslahat yapma sözü vermiştir. Fakat İngiltere diğer Avrupa devletlerinin de desteğini alarak Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiği bu antlaşmanın yerine Berlin'de yeni bir anlaşmanın yapılmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler üzerine 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır. İngiltere bu yolla Rusya'nın Ermenileri kullanarak Osmanlı Devleti üzerinde tek başına bir nüfuz politikası geliştirmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Bu antlaşmayla Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi fazla değişikliğe uğramadan Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi olarak kabul edilmiştir (İlter, 1995:155-171). Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesine göre de Ermenilerin çoğunlukta yaşadığı bölgelerde Osmanlı Devleti'nin Ermeniler lehine reformlar yapması kararı alınmıştır. 1878 yılında Berlin'de toplanan kongreye Ermenilerin temsilcisi olarak katılan Piskopos Hrimyan, Ermeniler için muhtariyet ve ayrı bir prenslik istemesi alınan kararlarda etkili olmuştur (Şimşir, 1986: 47). Ermeniler lehine alınan bu kararı bahane eden büyük devletler, özellikle Anadolu'nun doğusunda yaşayan Ermenilerin haklarının takipçiliğine soyunmaya başlamışlardır (Kodaman, 1986: 24). Büyük devletler Doğu Anadolu'da Ermenilerin nüfuslarını bahane ederek kendi planlarını uygulamanın çabasında olmuşlardır. Rus Genelkurmay Başkanlığı belgelerine göre de 1880'de İstanbul patriği büyük ülkelerin elçilerinden Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin bir an önce uygulanması konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapılmasını istemiştir. Yine Rus Genelkurmayı belgelerinde Ermeniler Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Sivas, Halep, Trabzon ve Adana'da nüfusun ancak yüzde 15'ini veya 1/6'sından daha azını oluşturdukları belirtilmiştir. Ancak Ermeniler büyük devletleri harekete geçirmek için birtakım uydurma rakamlar vererek bölgede bir Ermeni muhtariyetinin desteklenmesine çalışmışlardır (Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), 2013: 127). Ermenilerin bu çabaları sonuçsuz kalmamıştır. Nitekim 1888 tarihli Osmanlı Arşiv belgesindeki yazışmalar İngiltere'nin ajanist faaliyet yürütmek üzere bölgeye bir dizi adam gönderdiğini açıkça ortaya koymaktadır. (BOA/Y. PRK. KOM. 7/19, 1988). Sultan II. Abdülhamit, Ermeni reformlarının uygulanması ile ilgili olarak başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri tarafından baskı altında tutulmasına rağmen bu girişimlerin ülkede bölünmeye yol açacağı düşüncesiyle bu ıslahatları uygulamaya koymamıştır (Özcan, 1988: 49-71). Çünkü II. Abdülhamit, büyük devletlerin Ermeniler üzerinden bölgede nüfuz sağlama gayretinde olduğunu anlamıştır.

Sason İsyanına Giden Yolda Büyük Devletlerin Rolü

Büyük devletler Sason isyanlarına zemin hazırlayarak Doğu Anadolu'da çıkacak bir Ermeni isyanından istifade etmenin yollarını aramışlardır. Özellikle Doğu Anadolu'da Ermeniler üzerinden birtakım faaliyetler yürütme çabasında olan Rusya, Türklerin bölgede karayolu, demiryolu inşa etmesini ve madenleri işletmesini engellemeye çalışmıştır. Bu konudaki hedefine ulaşmak isteyen Rus Dışişleri Bakanı Lobanoff Rostovsky 1894 Ermeni olaylarını desteklemiştir. Anadolu'nun doğusundaki vilayetlerde kargaşa ve huzursuzluğun sürekliliği Çarlık Rusyası'nı bölgedeki emellerine bir adım daha yaklaştıracığına inanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Rusya tarafından Kafkasya'da zindan cezasına mahkûm edilen Ermeni ihtilalcileri ve çeteleri Türkiye'ye giderek isyan çıkarmaları şartıyla serbest bırakmıştır (Kodaman, 1994: 5). Rus politikasının önceliklerinden biri Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu tamamen kendi hâkimiyetine alıp Kafkaslar-İskenderun hattının açılmasını sağlamaktır. İngiltere'den önce Ermenilerin koruyuculuğuna soyunarak bölgeye nüfuz etme eğiliminde olan Rusya, bölgede Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Ermenilere her fırsatta silah araç gereç desteğinde bulunmuştur. Ruslar Ermeni toplumu ayaklandırmak gerektiğinde bu ayaklanmaları yönetmek üzere Doğu Anadolu'ya Rus subayları dahi göndermiştir (Kılıç, 2000: 227). Rusya'nın bu faaliyetleri Ermeni isyancılara güç vermiş bu durumda Sason Ermeni isyanlarının çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İngiltere'nin Yakın ve Ortadoğu bölgeleriyle olan yakın siyasi ve iktisadi bağlantıları özellikle Rusya'ya karşı Ermenilerin bir koz olarak kullanılması sonucunu doğurmuştur. İngiltere'nin bu politikasının geliştirilmesinde en etkili olan şahıs William Ewart Gladstone'dir. İngiltere'de 1868-1894 yılları arasında tam dört kez başvekillik yapmış olan Gladstone, Türkiye ve Ermeni meselelerine özel bir ilgi göstermiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tavır sergilemiştir (Şahin ve Sarı, 2009: 51-87). İngiliz Başbakanı Gladstone, *"Ermeniler imtiyazlar istiyorlarsa onlar bir büyük olay çıkarmalıdır, bazıları asılmalı, bazıları kesilmeli, İslamlarla tutuşmalı ki biz de o vakit işin içine girip bunların muratlarını yerine getirmeye çalışalım"* demiştir (Selvi, 2003, 17). Bu düşüncelerle hareket eden İngiltere Müslümanlarla Ermeniler arasındaki düşmanlığı artırmak için ellerindeki bütün imkânları kullanmışlardır (Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), 2013: 128). İngiltere, Osmanlı topraklarında emperyalist emellerine ulaşabilmek için Protestanlık üzerinden Ermenileri örgütlemeye başlamış bu yolla Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etme fırsatını yakalamıştır (Kılıç, 2000: 227-241). İngiltere birtakım faaliyetler yürüterek Rus yayılmasının önüne geçmek için Doğu Anadolu'da Ermeni devleti veya Ermeni muhtariyetinden ziyade bir çeşit İngiliz manda yönetimi kurmayı ve böylece bölgenin kontrolünü doğrudan doğruya ele geçirmeyi tasarlamıştır. Rusların Ermenilerin koruyuculuğuna soyunarak bölgeye hâkim olmasını doğudaki çıkarları için uygun görmemiştir. İngiltere'den Hindistan'a giden en kestirme yollardan birinin Anadolu'nun doğusundan geçmesinden dolayı bu yolun kapanmasını istememiştir. Günün birinde Süveyş Kanalı'nın kendisine kapanabileceğini düşünerek Hindistan'a giden

bir ikinci yolu açık tutmak istemiştir. İngiltere bu amacını Osmanlı Devleti'ne dayattığı "Ermenilere reform" maskesiyle gizlemeye çalışmıştır. (Şimşir, 1986: 53-55). İngiltere'nin bu emperyalist düşüncesi İngiliz siyasetini Sason Ermeni isyanlarını desteklemeye teşvik etmiştir.

Rusya'nın güneye inme planı sadece İngiltereyi tehdit etmemiş aynı zamanda Almanya'yı da Berlin-Bosfor-Bağdat (Bağdat Demiryolu) istikameti çerçevesinde tehdit ederken Fransa'yı da Kudüs-Suriye ve yeniden inşa etmek istediği Kilikya bölgelerdeki emellerini tehdit etmiştir. Rusya'nın Ermeniler üzerindeki politikası Anadolu coğrafyasında ekonomik ve dini yatırım emelleri bulunan ABD'yi de rahatsız etmiştir (Yavuz, 2006: 348). Büyük devletler birbirine karşı yürüttükleri yarıştan galip çıkabilmek için Sason Ermeni isyanlarını kendi emelleri doğrultusunda kullanmanın gayretinde olmuştur.

ABD'nin Doğu Anadolu'daki Ermenilerle ilk diyalogu ticari çerçevede kendini göstermiştir. Nitekim Amerikan bayrağı taşıyan ilk ticaret gemisi İzmir limanına 1797 yılında girmiş ve 1830 yılında Osmanlı Devleti ile ilk ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Ermenilerle Amerikalılar arasında kendiliğinden bir ticari bağ oluşmuştur. Bu çerçevede Amerikalı tacirler mallarını İzmir limanına indirmiş ve bu mallar Erzurum'a Van'a ve Siirt'e kadar Ermeni tacirler aracılığıyla ulaştırıldığı gibi buralardaki Ermeni esnaflarca halka satılmıştır. Aynı şekilde Ermeni tacirler Türk üreticinin elinden malı toplayıp İzmir limanındaki Amerikan gemilerine aktarmışlardır. Bu ticaret trafiği Osmanlı Ermenilerini zengin ederken onlara yeni bir dünyanın (Amerika) ufku da açmıştır. Bu durum elbette ABD'nin de fazlasıyla işine yaramıştır.

Büyük devletler, çeşitli yollarla Ermeniler üzerine politikalarını yoğunlaştırmışlardır. Bu konuda İngiltere'de kurulan ilk dernek 1888'de "Anglo-Ermenian Comitte" olmuştur. Bu oluşumun paralelinde 1877'de Cenevre'de kurulmuş olan Hınçak Derneği'ni, 1890'da da Tiflis'te Taşnaksutyun Cemiyeti takip etmiştir. Bu dernekler Ermeni konusunda Avrupa ve Amerika'nın dikkatini çekmek için Doğu Anadolu'da geniş çaplı bir katliam yapılması gerekliliğine inanmışlardır (Yavuz, 2006: 348).

Dış desteklerle kurulan Ermeni örgütlerinin en önemli işi Müslümanlarla Hristiyanlar arasında düşmanlık yaratmak olmuştur. Müslüman Türk ve Kürtlerle Hristiyan Ermeniler arasında kanın dökülmesiyle beraber büyük devletlerin bölgeye müdahalesi sağlanmış olacaktı (Mayevsky, 2001: 127). Taşnaklar özellikle Rusya'nın bölgeye müdahalede bulunmasını önemsemiştir. Bu olaylar çerçevesinde Müslümanların Ermeni köylerine saldırması hadisesi vuku bulacak bu durum da Taşnaklara göre Rusya'nın bölgeye silahlı müdahalesine zemin hazırlanacaktı. Bu amaç doğrultusunda bir bahane bulunarak birkaç Türk Ermeni çeteleri tarafından öldürülmüş böylece Müslümanlarla Taşnakların çatışması sağlanmıştı (Süslü, 1987: 24).

Büyük devletler 1890'larda Doğu Anadolu'da kendi nüfuzlarını yoğunlaştırmak için Ermeni nüfusunu bir araç olarak kullanmanın yollarını aramışlardır. Ancak Ermeniler Doğu Anadolu'daki hiçbir vilayette çoğunluğu

oluşturmamıştır. Bu çerçevede Ermenilerin ve büyük devletlerin iddia ettiği gibi Ermeni devleti kurulması için gerekli olan ne coğrafi ne etnik ne de başka bir zemin mevcut değildir (Boravali, 2009: 202-203). Kaldı ki Ermenilerin Doğu Anadolu'da isyan çıkardığı Sason'da dahi nüfusları Müslümanların nüfusundan daha azdı. 1890'ların ilk yıllarındaki tespitlere göre Sason'daki Müslümanların nüfusu 10,370 iken Ermenilerin nüfusu 8.389'du (Uras, 1988: 727). Buna rağmen Ermeniler bölgede çoğunlukta olduklarını iddia ederek batılı güçlerin de desteğiyle ilk ciddi ayaklanmalarını Sason'da çıkarmayı planlamışlardır.

Birinci Sason İsyanı

Büyük devletler Doğu Anadolu'ya açtıkları, konsolosluklar, okullar, misyonerlik merkezleri ya da sözde hayır kurumları vasıtasıyla Ermeniler üzerinden yürüttükleri faaliyeti gizlemeye çalışmışlardır. Bu faaliyetler Sason Ermeni isyanlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. ABD tarafından Ermeniler ve Anadolu'da faaliyet gösteren misyonerler için ilk Amerikan konsolosluğu, 1886 yılında Sivas'ta açılmış ve konsolos olarak da H.M. Jewett atanmıştır. Çok geçmeden Ankara'da Sivas Konsolosluğuna bağlı ikinci bir Amerikan konsolosluğu açılmış ve bunun başına da Dikran Tabibian isimli bir Ermeni getirilmiştir. 1892 yılına kadar Sivas yöresindeki Amerikan misyoneri sayısı 73'e ulaşmıştır. Ardından 1890'larda Erzurum'da ve Harput'ta Amerika konsoloslukları açılmıştır.

ABD'nin Erzurum, Sivas ve Harput'taki konsoloslukları Ermeni evlerine kurulmuştur. Bu üç vilayetteki konsolos yardımcıları da Ermenilerden oluşturmuştur. Bu konsoloslukların çevreleri birinci halkayı oluşturmak üzere Türk düşmanı daha çok Ermeni kökenli ABD'li fanatik Protestan misyonerleriyle çevrilmiştir. Buradaki ikinci halkayı ise Ermeniler oluşturmuştur. İsim olarak bu konsolosluklar her ne kadar Amerikan konsolosluğu olsalar da sadece Ermeni çıkarlarına hizmet eden birer irtibat bürosu şeklinde çalışmışlardır (Kantarci, 2004: 138-140).

Misyonerler Amerika'ya Ermeni çocuklarını öğrenci olarak göndermişlerdir. Bunlar Amerika'daki okullarda yetiştirilen papaz adaylarıydı. Amaçları ileride geri dönerek Türkiye'de Protestan mezhebini yaymaktı. Misyonerler tarafından yetiştirilen ve Amerika'da kalan genç Ermeni kuşağı daha sonraki yıllarda Amerika'da "Ermeni Sorunu"nun tanıtılmasında büyük rol oynamışlardır. 1890 yılında Hıncak kurucularından Nisan Garabedyan Amerika'daki Ermenileri örgütlemek için gönderilmiştir. Nihayetinde yaptığı çalışmalar sonuç vermiş ve Hıncakların gerçekleştireceği Sason isyanının altyapısı Amerika'da büyük bir kampanya ile desteklenmiştir (Kehale, 2006: 48-49).

Nitekim Muş'taki Amerikan Protestan kilisesi misyoneri Mister Jorj, bölgede çıkan hadiselerin en önemli şahıslarındandır. Misyonerler için Avrupa ve Amerika'dan kaçak yollarla silah ve cephane getirilmiştir. Papazlar bu malzemeleri kilisede ibadet için toplanan halka dağıtarak onlara İsa'nın bütün Ermenileri ayaklanmaya davet ettiği Türklere karşı çıkan ayaklanmada ölenlerin şehit olup cennete gidecekleri propagandası yapmışlardır (Hüseyin Nazım Paşa, 2003: 303-304).

Ermeniler Sason isyanlarının hazırlıkları için büyük ölçüde silahlanmaya gitmişlerdir. Ermenilerce Rusya'dan getirilen silahlar Kafkaslar, İran, Trabzon üzerinden bölgeye sokulurken Avrupa'dan ve Amerika'dan gelen silahlar da gizlice Mısır ve İskenderun üzerinden bölgeye sokulmuştur. Doğu vilayetlerindeki Müslüman halkta hiçbir zaman Ermenilerde olduğu kadar silah bulunmamıştır. Müslüman halkta çifte ve Koval tüfeklerine, ağızdan dolma tüfeklere karşılık her Ermeni köyünde yüzlerce Rus mavzerleri, bombalar ve çeşitli güçlü silahlar bulunmaktaydı (Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, 1983: 229).

Sason isyanında rol oynayanların en başında Mihran Damadyan gelmektedir. Ermeni asıllı olan bu şahıs, Avrupa'daki Hınçak İhtilal Komitesi üyelerini Atina-Halep yoluyla Doğu Anadolu'ya göndererek Sason'da çıkarılacak isyanın altyapısını oluşturmaya başlamıştır. Bölgeye gönderilen bu şahıslar sıradan insanlar olmayıp ikna ve kandırma yetenekleri çok yüksek, en az birkaç dil bilen kişilerden oluşmuştur. Bölgeye gönderilen bu şahıslar Doğu Anadolu'daki Ermeni din adamlarının da yardımıyla yeniden organize olarak Sason ve Muş taraflarındaki yüzlerce Ermeni'nin katılacağı bir isyanın alt yapısını oluşturmuştur (Serdar, 1996: 99).

Günümüzde Batman'a bağlı bir ilçe olan Sason, o günkü sivil teşkilata göre idari ve adli işleri dolayısıyla Siirt'e bağlıydı. Muş, Sason, Genç ve Kulb kasabaları arasında 80 kilometre uzunluğunda Talura Vadisi uzanmaktadır. Bu vadinin büyük bir kısmı Silvan'daki Bekranlı aşiretinin yazlık yaylası durumundadır. Ermeniler Hıyan ve Sason'daki aşiret reislerine yanaşarak Bekranlı aşiretini buradan uzaklaştırıp bölgeyi ele geçirmek istemişlerdir (Anadol, 2007: 207-208). Ermeniler bu amaç uğruna Sason'da bazı aşiretlerin himayesini sağladıktan sonra Kızıl Kilise ve Çanlı Kilise Manastırlarının keşişleri, rahip ve piskoposların da yardımıyla Bekranlı aşireti aleyhine hükümete şikâyetle bulunmuşlardır (Serdar, 1996: 98). Ermeniler çeşitli girişimlerle Bekranlı aşiretinin Talura Vadisi'ne inmesini yasaklatmışlardır. Daha sonra da Muş, Diyarbakır ve diğer yerlerden Ermenileri getirerek bu vadiye yerleştirmişlerdir. İlk önce 3 Ermeni köyü bulunan bu bölgede Ermenilerin bölgeye yerleştirilmesiyle bu sayı 14 köye çıkmıştır (Anadol, 2007: 207-208).

Ermeniler büyük devletlerin sağladığı desteklerle Talura Vadisi'nde toplanıp bir güç teşkil edince devlete vergi vermemeye ve bölgeye gelen devlet memurlarının da bölgeye girmelerini engellemeye başlamışlardır (Anadol, 2007:208). Bölge dağlık ve sarp olduğundan dolayı da emniyet kuvvetleri bölgede yeterince etkili olamamıştır. Bu durum bölgedeki Müslüman halk için büyük bir tehlike arz etmeye başlamıştır (Bektaş, 2001: 55). Ermenilerin bölgede barut ve kurşun imali, Andok Dağı'na toplanıp oradan köylere saldırımları, büyük devletlerin dikkatini bölgeye çekmek için kendi köylerini kendileri yakmaları, Kuligözen ve Kulizan'da askeri birlikler üzerine saldırımları Osmanlı Devleti'ni büyük bir endişeye sevk etmiştir (Mayevsky, 2001: 147)

Çeteler kuran Ermenilerin Haziran 1893'te Talura'da toplanmaları üzerine durumdan endişelenen Osmanlı Devleti Talura'ya askeri birlikler göndermiştir. Fakat Ermenilerle bölgedeki aşiretler arasında 30 Haziran 1893'te üç saat kadar

süren çatışmada Ermenilerden 5, aşiretlerden de 4 kişi hayatını kaybetmiştir (Anadol, 2007:207-208).

Osmanlı Hükümeti Sason'da bir Ermeni isyanının çıkacağı yönünde bilgiler alınca Sason'a bu isyan'ı bastırmak için asker göndermiştir. Ancak büyük devletlerin müdahalesinden çekinerek bölgede gereği kadar sıkı önlemler alamamıştır. (Serdar, 1996: 99). Nihayetinden Sason'da 1894'te gerçekleşen isyan Kumkapı olaylarında da parmağı olan Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Kozan Mebusluğu yapan Murat takma adlı Hamparsum Boyacıyan'ın kışkırtmalarıyla çıkarılmıştır. (Anadol, 2007: 207-208).

Sason İsyanı, Hınçak Komitesi'nce düzenlenmiş ve Murat (Hamparsum Boyacıyan) aracılığıyla uygulamaya konmuştur. Bu isyanın amacı büyük devletlerin dikkatini bölgeye çekmektir (Kundakçı, 2001:57). Osmanlı Devleti aleyhine birçok olayda yer alan Boyacıyan kardeşlerini de yanına alarak Sason isyanının ulusal ve uluslar arası altyapısını hazırlamaya çalışmıştır. Boyacıyan Kumkapı Nümayişi'nin yanı sıra, Babı Ali Vakası'nı hazırlamış; Adana, Yozgat ve Merzifon taraflarındaki isyanlarda abisi Jirar'la beraber en önemli rolü oynamış ve birkaç defa da yakalanıp hapse mahkum edilmişse de daha sonra ya affedilmiş ya da Avrupa'ya kaçırılmıştır. Boyacıyan'ın diğer kardeşi Siranuş da Ermeni komitesi ve Boyacıyan tarafından Ermeni propagandasının yapılmasıyla görevlendirilmiştir. Bu üç kardeşin Ermeni ihtilal komitesindeki faaliyetleri azımsanmayacak boyuttadır. Kardeşlerden biri olan Jirar Kilikya'da çıkardığı bir ayaklanmadan dolayı yakalanarak idam edilmiş bunun üzerine Hamparsum ve Siranuş kardeşler Avrupa'ya firar etmişler ve Avrupa'da birtakım faaliyet yürüttükten sonra tekrar İstanbul'a gelmişlerdir (Hüseyin Nazım Paşa, 2003: 303-304). Hamparsum Boyacıyan, Kumkapı harekâtından sonra Atina'ya kaçmış oradan da Cenevre'ye gelmiş sonra kılık ve ad değiştirip İskenderun-Diyarbakır yoluyla Bitlis yakınlarına gelmiş ve bölgede tahriklere başlamıştır (Anadol, 2007: 207-208). Bölgeye gizlice gelen Boyacıyan, Sason Ermenilerinin isyan ettikleri takdirde kendilerine Taluri Vadisi'ne İngiltere'den balonla asker getireceği sözü vermiştir. Buna inanan Şirik, Şimal, Gülgüzar, Hevenk ve diğer Ermeni köyleri Taluri Köyü'nün de desteğini alarak ayaklanmışlardır. Bu tahrik ve isyan hareketinin başlamasında Amerikalı misyonerlerin ve konsolosların etkisi büyük olmuştur Ermeniler Temmuz 1894'te köylerini boşaltmışlar, ailelerini dağlarda emniyetli yerlere yerleştirmişlerdir. Erzaklarını yer altına kazdıkları kuyulara saklamışlar; ateşli silahları, kaval tüfekleri, kama, hançer, pala, kılıç ve baltalarla hükümete karşı isyana kalkışmışlardır (Anadol, 2007: 209) Böylece Hınçak Partisi'nin kışkırtmasıyla Ağustos 1894'te Sason'da büyük bir isyan çıkarılmıştır (Şimşir, 2005: 85). Bu doğrultuda Sason, Kulb ve Talori bölgesinde silahlarla donatılan Ermeniler Müslüman halkla çatışmaya başlamıştır (Özkaya, 1986: 34). Ermeni çeteleri ilk önce Muş'a iki saat uzaklıktaki yaylada bulunan Velikan aşiretine hücum ederek birkaç kişiyi öldürüp mallarını yağmalamışlar, Bekran Aşireti'nden Ömer Ağa'nın kardeşinin oğlu Hacı'nın karnını barutla doldurup cesedini havaya uçurmuşlardır. Gülgüzar Köyü'ndeki üç Türk ailesinin kadın ve kızlarına da tecavüz ederek onları hunharca öldürüp evlerini de yakmışlardır.

Ermeni isyancıları yine Ağustos başlarında Faninar, Bekiran, Bedikan aşiretlerine de saldırarak onlara da aynı zulümleri yapmışlardır. Bölgedeki Cinan Bucağı'nın Yermut ve Ealigernuk köyleri isyancıları da çevredeki Kürtlere, Türklere ve Kaisser, Çalçat köylerine saldırılarda bulunmuşlardır.

Ermeniler ellerine geçirdikleri Türklerin gözlerini oyup kulaklarını keserek onları çeşitli işkencelerle öldürmüşlerdir. Hamile kadınlar da karınları deşilerek öldürülmüştür. Bu arada hükümete ve İslam dinine çeşitli hakaretlerde bulunularak Türklerin boyunlarına haç takılmak suretiyle sokaklarda dolaştırılmışlardır (Anadol, 2007: 209-214). Türklerin ve Kürtlerin köylerini basan Ermeni çeteleri çeşitli işkencelerle Müslüman halkı katletmişlerdir. (Savery, 1993; Feitler, 1996). Bu durumlar katlanılamaz bir hal alınca isyan eden Ermenilere karşı Bitlis vilayetinden asker gönderilmesi için İstanbul'a telgraf çekilmiş, durum sadrazam tarafından II. Abdülhamit'e bildirilmiştir. Böylece Muş ve Bitlis'ten isyan bölgesine II. Abdülhamit'in 1891'de bölgedeki aşiretlerden teşkil ettiği "Hamidiye Süvari Alaylarından" (Yerasimos, 2001; Özkaya, 1986; Yavuz, 2006) birkaç tabur asker Tevfik Bey komutasında Dördüncü Ordu Müşirinin emri ile gönderilmiştir. Bu ordu 5 müfreze, 2 tabur piyade, 1 takım süvari, 2 dağ topu ve 13 de subaydan oluşmuştur. Bu birlik daha sonra Ethem Paşa'nın komutasına verilmiştir. Ordu 13 Ağustos 1894'te Şanık Köyü'ne hareket etmiştir. Marka Kuran Ordugahı'nda bulunan diğer dört bölükle birleşmiştir (Mayevsky, 2001: 147). Talori dağlarında toplanan ve ele geçirilmesi planlanan Ermenilerin sayısının azımsanmayacak derecede fazla olması Osmanlı Devleti'nin bölgeye tam teşekküllü bir ordu göndermesine yol açmıştır (Özkaya, 1986: 34-43).

Ermeni isyancılarını bölgeden çıkarmak için gelen askeri birlikler Muş'tan isyancıların toplandığı Anduk Dağı'na doğru harekete geçmiştir. Bir süre sonra askeri birliklerin gücüne karşılık veremeyeceklerini anlayan Ermeniler ikişer-üçer yüz kişilik çeteler halinde ormanlara ve derelere sığınmaya başlamışlardır (Serdar, 1996: 100).

Bu gelişmeler çerçevesinde II. Abdülhamit'in daha önce büyük çabalarla kurduğunu Hamidiye Alayları, Talori'ye girmiş ve bu çatışmalarda bir yüzbaşı ve dört er şehit olmuş on er de yaralanmıştır. Ermeni köylülerin daha önce ailelerini dağlarda emin yerlere sakladıkları anlaşıldığından köylerin top ateşine tutulmasında bir sakınca görülmemiş, böylece buralara saklanan beş-altı yüz isyancının yarısı öldürülmüş, 20 kadar isyancı da teslim olmuştur. Teslim olan isyancılara asker kendi yiyecek ve içeceklerini vermiştir. Askerlerden bu iyiliği gören Ermeni isyancılar Hamparsum Boyacıyan'ın saklandığı yeri göstermiş, hatta yakalanması için kılavuzluk dahi etmişlerdir (Anadol, 2007: 209-214).

İsyancıların lideri konumundaki Hamparsum Boyacıyan'ın 10 arkadaşı ile birlikte Talori'ye bağlı Hartek Köyü'nün güneyindeki yüksek ve sarp kayanın boşluğundaki yaklaşılması çok zor olan bir mağaraya sığındıkları anlaşılmıştır. İlk gün bir sonuç alamayan askerler ertesi gün mağarayı top ateşine tutmuştur. Hamparsum ve arkadaşları artık buradan kurtulmanın imkânsız olduğunu anladıklarından teslim olmak zorunda kalmışlardır (Serdar, 1996: 101).

Hamparsum Boyacıyan'ın bulunduğu yerin sarılıp ele geçirilmesi sırasında Boyacıyan iki askeri şehit etmiş, altı askeri de yaralamıştır. 5 Eylül 1894'e kadar süren arama ve çatışmalarda hem Ermeniler hem de askeri birlikler çok fazla zayıt vermişlerdir (Anadol, 2007: 209-214).

Bu olaylar sırasında askere sığınmış ve teslim olmuş olan Ermeni kadın, çocuk, ihtiyar ve sakatlara hatta silahını terk ederek sığınanlara yiyecek verilerek bu şahıslara insanca muamelede bulunulmuştur. Bu isyanın bastırılmasıyla 18 yıldır devlete vergi vermemiş, devlet memurlarını çeşitli hakaretlerle bölgeden kovmuş ve Müslüman halkı her fırsatta tahrik etmiş olan Ermeniler itaat altına alınmıştır (Serdar, 1996: 102).

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Hükümeti 2 Kasım 1894'te diğer Ermenilere ibret olması için Bitlis vilayeti makamlarına şifre ile bir emir göndererek isyan eden Ermenilerin başka yerlere gönderilmesi talimatını vermiştir (Özkaya, 1986: 34-43).

Hamparsum Boyacıyan, Sason isyanı sonunda yakalandığı zaman "İngiltere'nin yardımı ile bağımsız bir Ermenistan kurmak için isyan ettiklerini..." itiraf etmiştir (Anadol, 2007: 209-214). Bu da bize İngiltere'nin bu olaylardaki rolünü açıkça göstermektedir.

Yabancı silahlarıyla donatılmış Ermeni çeteleriyle Osmanlı kuvvetleri arasında çıkan çatışmalarda bin kadar Ermeni öldürülmüştür. Fakat Ermeniler ölenlerin sayısını abartarak 6-7 bin diye bildirmişlerdir. Bu olayları Ermeni patrikhanesi heyecanla büyük devletlere bildirmiştir. Hatta Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde mitingler düzenlenerek Türkler aleyhine propagandalar yapılarak İngiltere'nin bölgeye müdahalesinden dahi söz edilmiştir (Kundakçı, 2001:57). İngiltere'nin Van konsolosu olayları kışkırtmak amacıyla elinden geleni yapmış, İngiliz elçisine olayı büyüterek nakletmiş ve yalan yanlış bilgiler vermiştir (Özkaya, 1986: 34-43).

Birinci Sason İsyanı o güne kadar çıkarılan olayların en büyüğü ve en etkili olmuştur. Ermeniler bu isyanın kendilerine büyük kazançlar sağlayacağını düşünmüşlerdir. Ermeniler bu olayla büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale edeceğine kesinlikle inanmışlardır. Hatta Rus Ermenilerini temsil eden Katagikos, Petersburg'a giderek Rus çarından yardım dahi istemiştir. Fakat bu durum İngilizler ve Fransızlar tarafından pek de hoş karşılanmamıştır (Kundakçı, 2001:57).

Sason isyanı sonucunda ABD de boş durmamıştır. Nitekim yoğun propagandanın etkileri sonucu 3 Aralık 1894'te Louisiana Senatörü Newton Blacard, Ermeni konusunu Amerikan Senatosuna getirmiştir. Bu konuda başkanın senatoyu bilgilendirmesi istenmiş (Kehale, 2006: 48-49).

Bu dönemde en önemli Amerikan misyonerlerinden biri olan George Kinapp, 1894'te Bitlis'te oturuyordu. Kinapp'ın görünürdeki amacı Bitlis yöresindeki Gregoryen Ermenileri Protestan mezhebine çekmek ve eğitip yetiştirmektir. Fakat o da diğer misyonerler gibi uzun vadede Anadolu'da Ermeni-Hristiyan egemenliği kurulması amacına hizmet etmiştir. 1894 yılında patlak veren Birinci Sason ayaklanması üzerine en aşırı katliam haberlerini dış dünyaya yayanlardan biri de

işte bu George Kinapp olmuştur. İstanbul'daki Amerikan Elçisi Terrell'e gönderdiği 2 Nisan 1985 tarihli raporunda da Sason isyanı sonucunda on binden fazla Ermeni'nin öldürüldüğü yalanını aktarmıştır (Şimşir, 1986: 53-55).

İngiltere'nin Avrupa'da Ermeniler lehine yaptığı propaganda ile Ermenilerin Birinci Sason İsyanı'nda on ile yirmi bin Ermeni'nin öldüğünü beyan etmiştir (Yavuz, 2006: 348). Şimşir'e göre ise bu ayaklanmada ölen Ermenilerin toplamı dokuz yüz kişidir. Büyük devletler Sason isyanını bir silahlı ayaklanmanın meşru devlet güçlerince bastırılması gibi değil, sanki masum Hristiyanların kana susamış Müslümanlarca kılıçtan geçirilmesi olayı gibi çarpıtmışlardır (Şimşir, 1986: 66). Özellikle İngiltere'de kurulmuş olan Anglo Armenian Committee ve Evangelical Alliance gibi kuruluşlar Ermeniler lehine yaptıkları propagandalarda 25 köyün tahrip edildiğini ve 20.000 Ermeni'nin öldürüldüğünü yalan yanlış bir şekilde kendi ve dünya kamuoyuna aktarmıştır (Evren, 2002: 139).

Oysa konsolos raporlarında olaylarda öldüğü bildirilen ve isimleri tespit edilenler Şenik Köyünde 114, Semal'da 65, Güligüzar'da 40, Ağpi'de 22, İspagank'da 10 ve Taluri'de 14 olmak üzere 265'tir. İngiliz temsilcisi 12 Ekim tarihli muhtırasında hane adedinden hareketle bölgede en fazla 10.000 Ermeni bulunabileceğini sağ olanlar düşünülürse ölü adedinin 900'ü geçemeyeceğini kaydetmiştir (Gürün, 2006: 215). Buna karşılık isyan sonucu Hınçak gazetesine göre de 5-6 bin kadar Türk, Ermeniler tarafından öldürülmüştür (Ural, 1998: 217).

Birinci Sason İsyanı'nın ardından Amerika'da bölge Ermenilerine yönelik yardım kampanyası başlatılmıştır. Van'da ve Bitlis'te birer yardım komitesi kurulmuş ve bu yöredeki Ermenilere büyük miktarda Amerikan yardımı yapılmıştır. Bitlis, Siirt ve Van'da yardım dağıtımının önderliğini Amerikan kadın misyoner Dr. Grace N. Kimball yapmıştır. Dağıtılan paralar yardıma ihtiyacı olanlardan ziyade silahlı Ermeni komitecilerine yapılmış ve ileride yeni ayaklanmaların hazırlanması için kullanılmıştır (Şimşir, 1986: 53-55). Bunun yanı sıra Hınçaklar, isyanı devam ettirmek için İstanbul'da ve diğer illerde komite mühürü ile onaylanmış yardım biletleriyle önemli miktarda para toplamışlardır (Serdar, 1996: 109).

Olaylardan sonra İngiltere'nin Van Konsolosu Holward, inceleme yapmak üzere Sason'a gitmek istemiş fakat Osmanlı Hükümeti, bu şahsı olayların tahrikçisi olarak kabul ettiğinden bölgeye gitmesine izin vermemiştir. Bunun üzerine İngiltere'nin Van Viskonsolos vekili, Muş'un Ercik Ermeni Köyüne gitmiştir. Fakat Ermeniler daha önce İngiliz kışkırtmalarının farkında olmuş olacak ki Viskonsolos vekilini görür görmez evlerine kapanmış kendisiyle görüşmek istememişlerdir. Ermeniler, Viskonsolos vekiline bir bardak su dahi vermemişlerdir. Bunu üzerine İngiliz temsilcisi ister istemez Muş'a geri dönmek zorunda kalmış ve durumu İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğine bildirmiştir (Serdar, 1996: 104).

Birinci Sason İsyanı Tahkikat Komisyonu'nun Kurulması

İngiltere, Sason isyanının yerinde incelenmesi için içerisinde bir İngiliz memurun bulunduğu Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasını istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti, İngiltere'ye güvenmediği için İngiliz memurdan ziyade Osmanlı Devleti üzerinde İngilizler kadar emeli olmadığını düşündüğü Amerikalı bir

memurun bulunmasına karar vermiştir. İngiltere buna karşı çıkamamış ancak Amerika tahkikat komisyonuna memur veremeyeceğini açıklamıştır. Türklerden oluşan komisyona Amerikalı memur katılmayınca Erzurum'da konsolosları bulunan devletlerden birer kişi üye sıfatı olmadan, dinleyici sıfatı ile bu komisyona katılmışlardır. Bunlar Fransız asıllı Vilbert, Rus asıllı Perje Valeski, İngiliz asıllı Cebiley'dir (Özkaya, 1986: 34-43). Hükümet tarafından ise Şefik Bey başkanlığında Ömer Bey, Celâlettin Bey ve Mecit Efendi katılmıştır. Komisyon, bölgede 4 Ocak 1895'ten 21 Temmuz'a kadar altı ay incelemelerde bulunmuştur. Bu komisyon inceleme yaptığı süreçte 108 toplantı yapmış ve 190'dan fazla tanığı dinlemiştir (Serdar, 1996: 108).

Fransız asıllı gözlemci Vilbert, raporunda Ermenilerin komitacılık faaliyetlerine giriştiklerini, çeteler kurduklarını ve Müslümanlara saldırdıklarını belirtmiştir. Vilbert ayrıca Muradyan'ın birtakım faaliyet yürütmek için Sason'a gelip Ermenilerle Müslümanlar arasına nifak soktuğunu, 1893'te Damadyan'ın başlattığı komitacılık hareketlerini geliştirdiğini belirtmiştir (Özkaya, 1986: 34-43). İngiliz Büyükelçiliği de olan olayları gerekçeli olarak yazmış olduğu raporunda durumu şöyle ifade etmiştir: "Ermeni komiteleri, bölgedeki değişik yerlerde farklı şekilde Türkleri katliamlar yapmaya sevk edecek isyan ve geniş çaptaki yıkım hazırlıkları içine girmişlerdir" (Boray, 2004: 89).

Bu raporlarla Ermenilerin isyan girişimleri ve bölgede karışıklık çıkarıp kan dökerek Avrupa müdahalesine zemin hazırlamaya çalıştıkları bir kez daha kanıtlanmıştır. Ermeni isyancıların haksızlığını ortaya koyan komisyon, bu isyanı bastırın birliklerin de haklı ve yerinde müdahalede buldukları sonucuna varmıştır (Özkaya, 1986: 34-43). Büyük devletlerin yaptığı araştırma Ermenilerin yabancı ülkelerden gelen tahrikçilerle birlikte hareket etmiş olduklarını göstermiştir.

Bu dönemde İngiltere'de iktidar değişikliği olmuş Liberal Rosebery'nin yerini muhafazakâr Salisbury almıştır. Yeni başbakan, Osmanlı Devleti'nin paylaşımını hızlandırmak ve bu paylaşımından daha büyük pay almak istemiştir. Salisbury Hindistan ve Ortadoğu'nun güvenliği için Doğu Anadolu'nun Rus nüfuzundan arındırılması gerekliliğine inanmıştır. Bunun yolunun da Doğu Anadolu'da İngiltere'nin denetiminde bir Ermeni devletinin kurulmasından geçtiğini ifade etmiştir.

Ayrıca Nisan ayında İngiltere'nin öncülüğünde büyük devletler Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesini istismar ederek, Doğu Anadolu'nun 6 vilayetinde (Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Harput, Diyarbakır) yapılmasını istedikleri ıslahatın esaslarını tespit etmeye başlamışlardır (Yavuz, 2006: 348). Bu doğrultuda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın İstanbul'daki elçileri büyük ölçüde Ermeni Patrikhanesi'nin öngördüğü esaslar çerçevesinde 11 Mayıs 1895 tarihinde Bâb-ı Âli'ye bir memorandum vererek yukarıdaki 6 vilayet için bir ıslahat projesi sunmuşlardır. İngiltere bu projeye bu vilayetlere tayin edilecek valilerin yabancı devletler tarafından tayin ve azli hakkında bir hüküm koydurmak istemişse de diğer iki devlet buna yanaşmamıştır. Çünkü İngiltere'nin bu isteğinin kabul edilmesi ona Ermeni Meselesi'ne istediği gibi müdahale edebilme hakkını vermek anlamına gelecekti.

İngiltere, Rusya'ya Osmanlı Devleti'nin eğer sunulan bu projeyi hemen uygulamaz ise Osmanlı Devleti'ne savaş açacağını bildirmiştir. Fakat Rusya, kuvvet kullanılması taraftarı olmadığını İngiltere'ye iletmiştir. Osmanlı Devleti de Rusya'nın bu tutumundan destek alarak sunulan ıslahat projesini bir kez daha reddetmiştir (İlter, 1995:155-171).

İngiltere, Rusya'nın İskenderun ve Basra Körfezlerine doğru yayılışını durdurmak için Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni Devleti kurmak isterken Fransa ise Ermeni isyanlarının karşısında sessiz kalmayı tercih etmiştir (Kılıç, 2000: 235). Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Fransa'nın Osmanlı Devleti dolayısıyla Ermeniler üzerindeki emelleri de kendini açıkça göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti toprakları üzerinde sermayesi ve kültürüyle 19. yüzyıl boyunca önemli ölçüde nüfuz sahibi olan Fransa, bu Türk devletinin parçalanması durumunda Suriye ve Çukurova bölgesine yerleşebilmek amacıyla Rusya ile daha 1894 yılında bir mutabakat sağlamıştır (Hatipoğlu, 2006: 21). Fransa bölgede İngiliz nüfuzunda kurulacak bir Ermeni Devleti'nin Fransız çıkarlarına zarar vereceğini düşünmüştür (Kılıç, 2000: 235). Bu açıdan Fransa, İngiltere'ye karşı Rusya'yı yanına çekmek istemiştir.

Fransa her ne kadar Sason olaylarında İngiltere ve Rusya'ya nazaran geri planda kalmışsa da 1894-1896 yıllarında ortaya çıkan Ermeni ayaklanmalarının desteklenmesi için bu devletin önde gelenleri Ermenileri destekleme komitesi kurmuştur. Olaylarda yüzbinlerce Ermeni'nin öldürüldüğü yalanını başta Fransa kamuoyu olmak üzere tüm batı kamuoyuna yaymaya başlayan bu komite, George Clemenceau, Anatole France, Jean Jaures ve Francis de Pressense gibi önemli kişilerden oluşmuştur. Gerek yazıları gerekse söylevleri çok büyük ilgi toplayan bu devlet adamları ve yazarlar Ermeni isyancıların yaptıkları zulmü görmezden gelerek "zavallı Ermeniler", "katliamcı Türk" imgelerinin zihinlere yerleşmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir (Evren, 2002: 91).

Bu arada Amerika'da boş durmamış, Bitlis ve Van'daki misyoner merkezleri 1902 yılında buralarda birer Amerikan konsolosluğu açılmasını istemiştir. Hatta Bitlis'teki Amerikan misyonerlerinin başı durumundaki rahip Cole, bu konuda Erzurum'daki Amerikan konsolosu Bergholz'a ve Amerika'daki Boston misyoner merkezine dilekçeler göndererek Bitlis civarındaki Ermenilerin haklarının korunması gerektiğini savunmuşlardır. Erzurum ve Harput'taki Amerikan konsoloslukları da Ermenileri isyan konusunda maddi manevi desteklemiştir. Amerikan misyoneri George Knapp'ın 1895 yılında Bitlis'te Ermeni ayaklanmasını doğrudan doğruya kışkırtmış olduğundan dolayı Osmanlı Devleti, Amerikalıların Bitlis'te konsolosluk açma isteğine onay vermemiştir. Buna rağmen Amerikalı misyonerler Sason'daki Ermenilerle sıkı bağlantılarını devam ettirmişlerdir (Şimşir, 1986: 68-69). Bütün bu gelişmeler bölgede ikinci Sason İsyanı'nın çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Antranik'in Faaliyetleri ve İkinci Sason İsyanı

Birinci Sason isyanıyla istedikleri sonucu elde edemeyen Ermeniler İkinci Sason isyanı için dış güçlerin de desteğiyle yeniden örgütlenmeye başlamışlardır. İkinci Sason isyanı özellikle Kafkaslardan gelen Ermenilerin desteğiyle büyük bir güç

kazanmıştır. İçlerinde Rus ordusunda eğitim görmüş Kafkasyalı Ermeni öğretmenlerin de bulunduğu tanınmış Ermeni çetecilerin Türk topraklarına girmeleri 1895 ilkbaharına rastlamaktadır. Sonraki yıllarda da bazı komite teşkilatçıları Sason ve Muş bölgelerine gelerek yerleşmişler ve isyan hazırlıklarına başlamışlardır (Anadol, 2007:235-237). Nitekim bölgedeki 400 kişilik çete her taraftan akın akın gelen Ermeni gönüllülerden oluşmuştur. Bu Ermeni çetesi içerisinde Kafkasya kökenli olan Kirkor, Van kökenli olan Vartan adında Ermeni papazları da yer almışlardır. Bu papazlar ellerinde haç ve kılıç ile çeteleri cesaretlendirmişlerdir (Serdar, 1996: 185).

Taşnaksutyun çeteleri Türkiye'ye genellikle İran üzerinden Van güzergâhını kullanarak girmişlerdir. Ancak yolları üzerinde bulunan Mazrik aşireti Ermenilerin bölgede istedikleri gibi hareket etmelerine engel olmuştur. Ermeni çeteleri bu aşireti bertaraf etmek için 1897 Temmuz'unda 250 kişi ile aşiretin Honasor'daki çadırlarına saldırmışlardır. Ancak Ermeni çetesi istediği neticeyi elde edemeyip kuşatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca geri çekilmek zorunda kalmıştır. Taşnaklar bu tarihten sonra da faaliyetlerini Sason ve Muş bölgelerine kaydırmıştır (Gürün, 2006: 239). Bu arada Osmanlı Bankası Baskını'ndan sonra Taşnaksutyun Komitesi ülke içindeki faaliyetini daha da arttırmış, her tarafta silah ve cephane depolamaya başlamış, fırsat buldukça askerle çatışmaktan da geri durmamıştır (Serdar, 1996: 185).

Taşnaksutyun komitesi 1898 kongresinde aldığı kararla Sason'u faaliyet merkezi seçmiş, buraya silah ve cephane yığılmasına karar vermiştir. Böylece komite tarafından bu bölgeye ilk olarak ayrılan 300 bin ruble paranın yanı sıra 1500 silah ve çok sayıda cephane gönderilmiştir. Aslen Ahlat'ın Sohart Köyü'nden olan komiteci Serop'a; Bitlis, Ahlat, Muş ve Sason'un bir nevi askeri valiliği görevi verilmiştir. Fakat rakipleri onu bir gece zehirleyerek ortadan kaldırmış böylece komitenin idaresi Serop'tan sonra Antranik'e geçmiştir (Anadol, 2007:235-237).

Ermeni ihtilalcileri, 1898 baharında Türkiye'ye karşı yeni bir hareket başlatmak üzere bir araya gelmişlerdir. Daha sonra Eylül 1901'de 500 kadar Ermeni Muş'un Müslüman mahallesine saldırarak buradaki evleri yakmıştır. Bu isyancılar daha sonra Sason'a çekilmişlerdir. Ermeni isyancılar olay çıkarmak için özellikle Sason ve Tolari'yi seçmişlerdir. Böylece buradaki Ermeni nüfusunu ve arazinin dağlık yapısını lehlerine kullanabileceklerini düşünmüşlerdir (Demirel, 2006: 250).

1901'de Osmanlı Hükümeti Sason'un idaresini düzene sokmak için Taluri ve Şenik tepelerinde bir kışla yapmaya girişmiştir. Ancak bu kışlanın yapım çalışmaları sırasında isyancılar Ermeni kadınlarına inşaatta çalışan işçilerin üzerlerine saldırmaları talimatını vermişlerdir. Gelişen bu olaylar üzerine Osmanlı Hükümeti Sason bölgesinde kışla yapılm planından vazgeçmiştir (Anadol, 2007:235-237). Bu meselelerin yanı sıra Balkanlarda Makedonya Meselesi'nin de patlak vermesi hükümetin Sason'a yeteri kadar ağırlığını koymasını engellemiştir. Osmanlı Hükümeti, Makedonya Meselesi'nden dolayı dışarıdan uygulanan baskının yanı sıra birde bu bölgede sorunla uğraşmak istememiştir. Ancak hükümet, Sason'u kuşatarak çetelerin oradan Muş Ovası'na yayılmasına engel olmaya çalışmıştır

(Mayevsky, 2001: 85). Askeri birlikler her ne pahasına olursa olsun Ermeni isyancıları kontrol altına almaya çalışmışlardır. Nitekim Kasım 1901'de Muş yakınlarında bir manastırda kısırılan çeteci Antranik, adamlarıyla birlikte kar fırtınasından istifade ederek kaçmayı başarmış, manastırı kuşatan askerlerin çoğu soğuk ve don yüzünden ölmüştür. Bu olaylarda dört çeteci ölmüş, buna karşılık 12 er ve 2 subayın ölümünün yanı sıra tifodan her gün 20-30 asker hayatını kaybetmiştir. Bu gelişmelerden güç bulan Ermeniler 1903 yılı sonlarına doğru İkinci Sason İsyanı için harekete geçmişlerdir.

Bu arada Türkiye'deki Rus Konsolosları, Ermenilere Ortodoksluğu kabul etmeleri halinde Rusya tarafından himaye göreceklarını bildirmiştir (Anadol, 2007:235-237). Rusya'nın yanı sıra diğer büyük devletlerin de desteğiyle 1904 Şubatı'nda Ermeni çetelerinin Erzurum, Van, Bitlis ve Harput'ta yeniden isyana kalkışacakları anlaşılmıştır. Bunun üzerine Hükümet daha da ciddi tedbirler almaya başlamıştır. Tedbir çerçevesinde Muş-Bitlis civarında her an harekâta hazır bir ordu bulundurulmuştur (Mayevsky, 2001: 85).

Osmanlı Hükümeti Mart'ın ilk günleri Sason'a yedi tabur asker göndermiştir. Temkinli davranarak kan dökülmesini istemeyen Osmanlı Devleti, Ermeni Patriği Ormanyan'dan Ermeni isyancıları sakinleştirmesini istemiştir. Fakat patrik kendi sözünün isyancılar üzerinde pek etkili olmadığı bahanesine sığınarak gelen bu teklifi kabul etmemiştir. Bu arada Ermeni çeteleri boş durmamış Sason, Muş ve Van'a cephaneye ve silah taşımaya devam etmişlerdir. 1904'ün ilkbaharında harekete geçmeyi planlayan Ermeniler Sason'u hareket merkezi olarak belirlemişlerdir (Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), 2013: 130).

Çok geçmeden İkinci Sason İsyanı Sason dağlarında patlak vermiştir. Bu isyan grubuna başta Ermeni çetecilerinden Antranik olmak üzere pek çok önde gelen çeteci katılmıştır. Özellikle Sivas'tan gelen Murat'ın çetesi çok acımasız hareketleriyle ün salmıştır. Antranik, Sason dağlarında isyanı başlattıktan sonra Kafkasya'dan da kendisine yardım için pek çok yaya ve atlı çeteler katılmıştır (Kundakçı, 2001:64). Ünlü çeteci Karabağlı Tuman da atlı çete grubuyla Sason'a gelerek İkinci Sason İsyanı'nda genel kumandan olarak seçilen Antranik'in kumandası altında isyandaki yerini almıştır (Anadol, 2007:235-237). 8 Nisan 1904'te Sason bölgesinde Şehik Ermenileri Latçeken'deki Bediker Kürt aşiretine saldırmıştır. Burada çıkan çatışmada Kürtlerden 22 kişi öldürülmüş ve 18'i de yaralanmıştır. Ermenilerden ise 5 kişi öldürülmüştür (Demirel, 2006: 250). Bu ölenler arasında Antranik'in kardeşi Hrair Armenak (Armenik) da bulunmaktadır (Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), 2013: 131). Bu olaylar üzerine 13 Nisan 1904'te isyancılar karşı kapsamlı bir askeri hareket başlamıştır (Kundakçı, 2001:71). Türk birliklerinin 23 Nisan'da Geli-Güzan'a hâkim olmalarıyla dağlardaki isyan bastırılmıştır. Fakat Antranik yaralanmasına rağmen ele geçirilememiştir. Antranik çete üyelerinin bir kısmıyla beraber önce Andok Dağı'na oradan da Muş Ovası'na kaçmıştır. Bütün yazı da Muş Ovası'nda saklanarak geçirmiştir. Böylece Antranik başkanlığındaki çetenin desteğinden mahrum kalan Ermeniler Antranik'in zor kullanarak kendilerini isyana teşvik ettiklerini ileri sürerek bir nevi Antranik

tarafından kandırıldıklarını ve zorla isyan ettirildiklerini ileri sürmüşlerdir (Türkiye’de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), 2013: 131). Bu arada Ermeni isyancılar da dağlardan Muş Ovası’na inmiştir. Osmanlı Hükümeti, ovaya inmiş olan Sasonlu Ermenileri bir daha yerlerine dönmemeleri için ovada yerleştirmek istemişse de büyük devletlerin konsoloslarının araya girmesiyle bu fikirden vazgeçilmiştir. Böylece 6000 Sasonlu Ermeni tekrar eski yerlerine dönmüştür (Kundakçı, 2001:57).

Büyük devletlerden güç alan Ermeni isyancılar İkinci Sason İsyanı’nda 13 Nisan’da başlayıp 17 Temmuz 1904’e kadar süren aralıklı çatışmalarda 1132 Türk’ü öldürmüşlerdir. Buna rağmen bu çatışmalarda sadece 19 Ermeni hayatını kaybetmiştir (Gürün, 2006: 240). Bu gerçeklere rağmen Ermeniler her fırsatta büyük devletlerin desteğini sağlamak için olayları abartarak durumu lehlerine çevirmenin gayretinde olmuşlardır. Nitekim Ermeniler zaman zaman büyük devletlerin elçiliklerine çektikleri telgraflarla zaman zaman da Taşnaksutyun tarafından Van’da çıkarılan Aşhadank, Vandosb ve Erzurum’da çıkarılan Haraç, İstanbul’da çıkarılan Azadamard gazeteleri üzerinden yaptıkları yalan haber ve propagandalarla gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Ermeni Komitelerinin A’mal ve Harekât-ı İhtilâliyesi, 1983: 230). Her tarafta baskı, işkence ve öldürmelerin propagandası yapılmış, Osmanlı Devleti haklı olduğu olayda suçlu gösterilmeye çalışılmıştır (Kundakçı, 2001:64).

Sason’da çıkan bu ikinci isyan hareketi, İngiltere tarafından da önemli ölçüde desteklenmiştir. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti, 29 Haziran 1904’te İngiltere’ye şöyle bir uyarıda bulunmuştur;

“Sason ve Çevresinde meydana gelen son Ermeni olaylarından faydalanmak isteyen İngiltere Hükümeti’nin bir taraftan büyük devletleri teşvik etmesi, diğer taraftan doğrudan doğruya tehditlerde bulunması İngiltere’nin hakkımızdaki düşünce ve emellerini çok açık bir şekilde göstermektedir. Osmanlı Devleti’nin Bombay’daki konsolosu aracılığıyla Hindistan’da bulunan Müslüman halk harekete geçirilirse İngiltere Hükümeti’nin iştahının kursağında kalacağı, Ermeni patriğinin de aldığı emirleri uygulayamayacağı ortadadır.”
(Sarıay, 2006: 85-86).

Sason olaylarında İngiltere’nin desteğinin ne kadar yüksek olduğunu belge ve bilgiler açıkça göstermektedir. Bu durum Anadolu’da görev yapan İngiliz Yüzbaşı Norman tarafından da itiraf edilmiştir. Norman’ın raporuna göre: *“Müslüman halk ile Ermeniler arasında çıkan bütün olayların Ermeniler tarafından başlatıldığı kuşku götürmez bir gerçektir..... Doğu politikamız acı bir şekilde başarısızlığa uğradı. Türkleri kendimizden soğuttuk. Ermenilere boş ümitler verdik ve ülkeyi kana buladık. Bu durum Ermeni entrika ve desiselerinin daha önce hiçbir zaman İngiliz halkının gözleri önüne serilmemiş olması yüzündendir.”* (Evren, 2002: 84). Bütün bu bilgi ve belgeler büyük devletlerin kendi çıkarları gereği Ermenileri nasıl kullandıklarını göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

Sonuç

Yüzyıllardır Osmanlı Devleti'nin himayesinde barış ve huzur içinde yaşayan Ermeniler, 19. yüzyılda devletin siyasi, askeri ve ekonomik açıdan zayıflamasıyla beraber birtakım ayrılıkçı ve isyancı girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sürdüğü topraklarda bir takım emelleri olan büyük devletler de bu emellerine ulaşabilmek için kendi dindaşları olan Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya başlamışlardır. Çeşitli anlaşmaları da bahane ederek Ermenilerle ilgili reformlar yapılması konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamışlardır.

Rusya, Ermeniler vasıtasıyla Doğu Anadolu'ya hâkim olmak oradan da İskenderun ve Basra Körfezlerine ulaşmanın çabasında olmuştur. Rusya'nın Hindistan ve Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarına zarar verebileceği gerekçesiyle İngiltere Ermenilerin koruyuculuğunu Rusların elinden alarak Rusya'nın önüne Osmanlı Devleti'nden muhtariyet elde etmiş bir Ermeni bölgesi vasıtasıyla set çekmek istemiştir. Fransa ise Suriye'ye ve Çukurova bölgesine nüfuz edebilmek için Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet yürüten Ermenileri çıkarı doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. Amerika da bölgede oluşabilecek bir boşluktan ve kargaşadan yararlanabilmek için her fırsatta Ermenileri diğer devletlerin yaptığı gibi ajanlar, misyonerler ve konsoloslukları aracılığıyla örgütleyip desteklemiştir.

Bölgedeki politikalarını Ermeniler üzerinden hayata geçirmeye çalışan büyük devletler, Ermeni komite ve çetelerini siyasi ve askeri açıdan desteklemiştir. Emperyalist devletlerden güç alan Ermeniler de Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını bir fırsat olarak görüp 1894 ve 1904 yıllarında Sason'da iki defa isyan çıkararak bölgedeki Müslüman halka ve asayiş birliklerine saldırmışlardır. Bu isyanlar Doğu Anadolu'da II Abdülhamit tarafından kurulan Hamidiye Alaylarının da desteğiyle bastırılmıştır.

Büyük devletlerin desteklediği ve Ermenilerin çıkardığı Sason isyanlarının Osmanlı birlikleri tarafından başarılı bir şekilde bastırılmasıyla beraber isyancı Ermeniler ve emperyalist devletler bu defa da Ermenilerin katledildiği yalanını kendi ve dünya kamuoyuna yaymaya çalışmışlardır. Ancak Sason isyanlarında Ermenilerden çok Müslüman halkın ölmüş olduğu, isyancı Ermenilerin ve emperyalist destekçilerinin yalanını bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak belge, bilgi ve kaynak ışığında 1894 ve 1904 Sason olaylarının büyük devletlerin desteklediği Ermeni isyanları olduğu görülmektedir. Bu durum Türklerin yüzyıllardır Ermeni halkına duyduğu güvenin sarsılmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler bölgede yaşayan Müslümanlarla Hıristiyan Ermeniler arasında bir daha kapanmayacak yaralar açılmasına sebep olmuştur. Bu durumdan en kazançlı çıkanlar ise bölgede bir takım emeller besleyen emperyalist devletler olmuştur. Nitekim ilerleyen dönemlerde büyük devletler Ermeniler üzerinde daha sistematik bir plan uygulamaya başlamışlardır. Bu durum da bizlere Doğu Anadolu'da çıkan Ermeni isyanlarının nereden beslendiğini açık bir şekilde göstermiştir.

Kaynakça

- Anadol, C. (2007). *Ermeni dosyası*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Bektaş, H. (2001). *Ermeni soykırım iddiaları ve gerçekler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- BOA/Y. PRK. KOM. 7/19. (1888, 11 Kasım).
- Boray, F. E. (2004). *Beyaz ölüm Türkler ve Ermeniler*. İstanbul: Kum Saati Yayıncılık.
- Borovalı, A. F. (2009). Büyük güçler, Ermeni meselesi ve 1890'lı yıllar: Bir uluslararası ilişkiler perspektifi. *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C.1, Erciyes Üniversitesi–Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (22-24 Mayıs 2008) Bildirileri, (Haz.: M. Hülâgü, Ş. Batmaz ve G. Alan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, s.197-207.
- Ermeni komitelerinin a'mal ve harekât-ı ihtilâliyyesi*. (1983). (Haz.: Erdoğan Cengiz), Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Demirel, M. (2006). İngiliz belgelerinde Türkiye Ermenilerine yaklaşım (1860-1918). *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, (Ed.: İ. Bal ve M. Çufalı). Ankara: Lalezar Kitabevi, s. 247-260.
- Evren, G. (2002). *Ermeni sorunundaki çıkar odakları*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Gürün, K. (2006). *Ermeni dosyası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hatipoğlu, S. (2006). *Çukurova'da Ermeni mezalimi*. Antakya: Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayın.
- Hüseyin N. P. (2003). *Hatıralarım-Ermeni olaylarının iç yüzü*. (Haz.: T. Yıldırım). İstanbul: Selis Yayıncılık.
- İlter, E. (1995). Ermeni meselesinin doğuşunda ve gelişmesinde İngiltere'nin rolü. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, 6, 155-171.
- Kantarci, Ş. (2004). *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni lobisi*. İstanbul: Alfa Akademi Basım Yayım.
- Kehale, A. (2006). ABD'deki Ermeni lobi faaliyetleri. *Belgeler ve tanıklarla Türk-Ermeni ilişkilerinde tarihi gerçekler*, (Ed.: A. Ekşi). İstanbul: Alfa Yayıncılık, s.46-55.
- Kılıç, D. (2000). *Osmanlı idaresinde Ermeniler arasındaki dini ve siyasi mücadeleler*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Kodaman, B. (1986). II. Abdülhamit devrinde Ermeni sorununun çözümü için iki öneri. *Ermeni Olayları Sempozyumu Van-Bitlis-Muş* (2-3-4 Nisan 1985) Bildirileri, (Haz.: M. Bayar ve M. Gömlüksiz), Van: Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Yayınları, s. 24-29.
- Kodaman, B. (1994). *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayın.
- Kundakçı, H. (2001). *Emperyalizmin kullandığı Ermeniler*. Ankara: Türkiye Gaziler Vakfı Yayını.
- Mayevsky, W. (2001). *Yabancı gözüyle Ermeni meselesi*. (Çev.: E. Şahin). Ankara: APK Dairesi Başkanlığı Yayınları.

- Öney, C. (2012). Amerikan Board ve Sason Ermeni isyanının Amerika'da propaganda aracı olarak kullanılması. *History Studies International Journal Of History*, C.4, 3, 137-151.
- Özcan A. (1998). İngiltere'de hilafet tartışmaları (1873-1909). *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2, 49-71.
- Özkaya, Y. (1986). II. Abdülhamit zamanında 1894'te doğuda Ermeni isyanları. *Ermeni Olayları Sempozyumu Van-Bitlis-Muş* (2-3-4 Nisan 1985) Makaleleri, (Haz.: M. Bayar ve M. Gömleksiz), Van: Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Yayınları, s. 34-43.
- Sarınay, Y. (2006). *Osmanlı belgelerinde Ermeni-İngiliz ilişkileri (1896-1922)*. C.4, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Selvi, H. (2003). *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni sorunu*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayını.
- Serdar, M. T. (1996). *Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni mezalimi*. Bitlis: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Süslü, A. (1987). *Ruslara göre Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Şahin, E. ve Sarı, M. (2009). Batı basınına göre İngiliz başvekil Gladstone ve Ermeni meselesi. *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C.2, Erciyes Üniversitesi – Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu. (22-24 Mayıs 2008) Bildirileri, (Haz.: M. Hülügü, Ş. Batmaz ve G. Alan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını., s. 51-87.
- Şimşir, B. N. (1986). Ermeni sorunu ve Van, Ermeni olayları sempozyumu Van-Bitlis-Muş. (2-3-4 Nisan 1985) *Bildirileri*, (Haz.: M. Bayar ve M. Gömleksiz). Van: Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Yayınları, s. 46-70.
- Şimşir, B. N. (2005). *Ermeni meselesi 1774–2005*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*. (2013). (Haz.: Mihail Bashanov), (Çev.: İlyas Kemaloğlu (Kamalov)), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ural, G. (1998). *Ermeni dosyası*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Uras, E. (1988). *The Armenians in history and the Armenian question*. (Transl.: S. Artemel), İstanbul: Documentary Publications.
- Yerasimos, S. (2001). 18.-19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlıkların rolü ve genel evrim-Ermeni Meselesi. (Çev.: C. Aydın), *1856-1923 Emperyalizm Kısacasında Türkler-Ermeniler-Kürtler*, (Haz.: E. Yavi). İzmir: Yazıcı Basım Yayıncılık, s. 49-80.
- Yavuz, K. (2006). Osmanlı Ermenileri sorununa büyük devletlerin etkileri. *Türk Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar Uluslararası Sempozyum* (15-17 Mart 2006) Bildirileri. (Haz.: Ş. Ural, F. Emecen ve M. Aydın). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın, s. 345-360.

Extended Abstract

Introduction

Armenians, as the citizen of the Ottoman Empire, lived in peace and tranquility for centuries under the rule of this empire. Moreover, while Armenians lived in this peaceful environment, they had good neighborly relations with the Turks and other Muslim publics of the Ottoman Empire. When the Muslim neighbors of the Armenians went on pilgrimage or leave their homes for a long time due to similar reasons, they left their safekeeping items to their Armenian neighbors. Likewise, Armenians entrusted their lives and property to their Muslim neighbors. Armenians saw it as their own interest to appear next to the state under their rule when the Ottoman Empire was strong in terms of politics, military and economy. Because the Armenians have seen it as a principle to stand by the strong throughout history. However, this situation changed in the second half of the 19th century because of the Ottoman Empire's decline in terms of politics, military and economy. The Armenians standing next to the strong started to approach the western states and nations. The rescript of Gulhane gave various rights to non-Muslims in the field of legal and political rights. Armenians who take power from these rights granted to them, with the support of the imperialist states that were representatives of the Christian world, started to be organized rapidly in the economic, political, religious and cultural fields. With the fact that this situation serves the purpose of the western states, the Armenians in the Ottoman Empire started preparations for a rebellion against the state they lived in. Armenians started to form the infrastructure of Sasun Rebellions with the support of western states. Armenians who received support from the western states in terms of intellectual and ammunition started the Sasun Rebellions in Eastern Anatolia.

Therefore, the causes of Sasun Rebellions and the share of other states in the rebellion were also addressed in the study. One of the most influential points of Armenian rebellions in Eastern Anatolia, 1894 and 1904 Sasun Rebellions constitute the subject of this study.

Method

Since the region where the Sasun Armenian Rebellions addressed with its international dimension, is Eastern Anatolia, the first and second hand resources are used in the region focusing on the activities carried out by the Armenians. During the literature review, first hand resources prepared from national and foreign archives were used. As a result of the literature review, after the classification, analysis, criticism and synthesis of both archive documents and the first and the second hand resources were made, the writing phase of our study has been initiated.

Result and Discussion

As a result, when we examine at the Armenian Rebellions of Sasun, the Armenians with the various rights granted to non-Muslims in the legal and political

rights fields of the rescript of Gulhane, were supported by the imperialist states that were representatives of the Christian world, and rebelled against the Ottoman State in the economic, political, religious and cultural fields (Kodaman, 1986: 24). Missionary activities of the western states in the region has paved the way for this rebellion. The missionaries in the region were carried out primarily by the missionaries of England, France, Russia and the USA in order to spread Catholic, Orthodox and Protestant sects of Christianity in the second half of the 19th century (Oney, 2012: 137-151). While missionaries carried out agent activities under the name of religious representatives in the region, western states tried to prevent the Ottoman State from increasing its religious, political, military and economic influence in the region. As a matter of fact, Russian authorities tried to prevent the Ottoman Empire from building a railway system in the Eastern Anatolia (Kodaman, 1994: 5).

British officials, who are aware of Russia's aims in the region and want to prevent Russia from reaching the Middle East, the Mediterranean and India through Eastern Anatolia, tried to prevent the plans of the Russians by using the Armenians in the region in their own favor. British Prime Minister Gladstone said, "If the Armenians want privileges, they should make a big scene, some should be executed, some should be slaughtered, they should fight Islam, and then we should get into work and try to fulfill their demands" (Selvi, 2003, 17). As it is seen, England has designed to establish a kind of British mandate in Eastern Anatolia rather than the Armenian State or its Armenian mandate to prevent Russian spread. Thus, Britain planned to take control in the region through the Armenians. In order to keep the Syria and Suez Canal line under control, France tried to attract Armenians against Russia and England. Great powers have intensified their policies on Armenians in various ways. The first association established in England in this regard was "Anglo-Armenian Committee" in 1888. In addition to this, the Hinchak Association was established in Geneva in 1877 and the Dasnaksutyun Society in Tbilisi in 1890. These associations believed that a large-scale massacre in Eastern Anatolia should be carried out in order to attract the attention of Europe and the US on the subject of Armenians (Yavuz, 2006: 348). Thus, the infrastructure of Sasun Rebellions was formed. Mihran Damadyan is at the forefront of those playing a role in the Sasun rebellion. This person, who is descent of Armenian, sent the members of the Hinchak Revolution Committee in Europe to Eastern Anatolia through Athens-Aleppo before starting the provocations in the region. These individuals, who were sent to the region, were made up of people who knew at least a few languages and had a very high persuasive ability to deceive the Armenians in the region. These people, who were sent to the region, have been reorganized with the help of Armenian clergymen in Eastern Anatolia and formed the infrastructure of a rebellion in which hundreds of Armenians from Sasun and Muş will participate (Serdar, 1996: 99) The First Sasun Rebellion, which took place in Sasun in 1894, started with the provocation and encouragement of the Kozan Mebusu Hamparsum Boyadjian whose nickname was Murat in the Ottoman Mebusan

Assembly (Anadol, 2007: 207-208). The rebellion was organized by the Hinchak Committee with the support of the Western states and was implemented through Murat (Hamparsum Boyacıyan) (Kundakcı, 2001:57). When they could not get what they wanted in the first Sasun rebellion, the Dasnaksutyun organization chose Sasun as the center of action upon the decision taken in the 1898 congress and decided to stock up arms and ammunition here. It was decided to implement the Second Sasun Rebellion under the leadership of Antranik (Anadol, 2007:235-237). However, the Second Sasun rebellion, which started on April 8, 1904, was suppressed by the military units sent by the Ottoman Empire to the region. Thereby, with the support of foreign states, the plans of the Armenians and the western states that tried to rise up were broken. This study is important in terms of revealing the exocentric connections of Sasun Armenian Rebellions in Eastern Anatolia between 1894 and 1904. As a matter of fact, Hamparsum Boyacıyan, who was caught as a result of the suppression of the rebellions by the Ottoman troops, admitted that they rebelled to establish an independent Armenia with the support of England (Anadol, 2007: 209-214). This situation was also expressed by the British Captain Norman who served in Anatolia. Norman stated in his report. (Evren, 2002: 84).

“It is an unquestionable fact that all the events between the Muslim people and the Armenians were initiated by the Armenians..... Our Eastern policy has failed painfully. We are alienated the Turks from ourselves. We gave vain hopes to the Armenians and we ensanguined to the country. This is because the Armenian intrigues and patrons have never been exposed to the eyes of the British people.”

All these information and documents are important in terms of showing how the great powers used the Armenians for nothing for their own benefit. These developments have caused the trust of Turks both to the west and to Armenians to be shaken. As a matter of fact, these rebellions caused festering sores between Muslims living in the region and Christian Armenians. The most profitable sides from this situation have been the imperialist powers that have had ambitions in the region for centuries. After this period, the great powers started to implement a more systematic plan on the Armenians. This situation obviously shows us the supporters of the Armenian Rebellions that took place in Eastern Anatolia in the period following the Sasun Rebellions.